

Kombinace práce, rodiny a soukromého života v životních obdobích bez dětí v domácnosti¹

Hana Maříková

Zatímco problematika kombinace práce a „nepracovního“ života lidí byla dříve tematizována pouze jako vztah práce a rodiny, diverzifikace životních, tedy i pracovních, partnerských a rodičovských drah nastoluje změnu v přístupu k této otázce spolu s reformulací zmíněného vztahu. Perspektiva životní dráhy pak umožňuje zkoumat problematiku kombinace pracovního a soukromého života také u těch lidí, kteří nežijí v nukleární rodině s dětmi, což bylo v bádáních kombinace práce a soukromí dlouhodobě přehlíženo. Cílem analýzy je proto identifikovat faktory, které mají vliv na kombinaci pracovního a soukromého života u pracujících lidí, žijí-li v domácnostech bez dětí, tj. ve fázi bezdětnosti a ve fázi po odchodu dětí z rodiny. Dá se předpokládat, že v každé z těchto etap budou na kombinaci pracovního a soukromého života působit specifické faktory. Analýza kvantitativních dat z výzkumu Životních a pracovních drah 2010 potvrzuje, že jak ve fázi bezdětnosti, tak v období po odchodu dětí z rodiny se uplatňují kromě některých faktorů jdoucích shodně napříč oběma obdobími (jako například životní úroveň či subjektivní zdravotní stav) faktory specifické pro dané životní období. Zatímco ve fázi bezdětnosti se uplatňují výrazněji faktory z oblasti placené práce, ve fázi po odchodu dětí z rodiny to jsou převážně pouze některé faktory ze sféry soukromí. Chceme-li tedy sledovat specifickou kombinaci pracovního a soukromého života v různých obdobích životní dráhy jedinců, nelze v kvantitativních výzkumech sledujících danou problematiku vystačit s analýzami, kde jako určující kategorie vystupuje pouze věk jedince anebo věkové kohorty.

Otázka kombinace pracovního a soukromého života se týká nejen těch, kteří vykonávají placenou práci a mají vlastní rodinu, jak původně tematizovala bádání na toto téma (Galinsky et al., 1996). Dotýká se totiž každého, kdo vztah mezi prací a mimopracovní sférou ve svém životě zakouší a řeší. Osobní závazky ke svým blízkým pociťují totiž také lidé žijící mimo „tradiční“ rodinné uskupení, za jakou bývá považována nukleární rodina (srov. Waumsley, Houston a Marks, 2010).

Jestliže v minulosti byla otázka kombinace pracovního a soukromého života v rovině bádání zužována pouze na problematiku vztahu mezi pracovním zapojením jedince a péčí o děti a domácnost, v současnosti se na straně soukromí věnuje pozornost nejen období, kdy lidé pečují o své děti. Zkoumají se rovněž fáze životní dráhy, kdy lidé děti nemají, stejně jako období po jejich odchodu z rodiny (ibid; Sýkorová, 1996; Höhne a kol., 2010 apod.). V daném kontextu se pak sledují také jiné formy partnerských soužití než jen manželství (srov. Moen et al., 2008 aj.).

Kombinaci placené práce a soukromí pak mohou v jednotlivých fázích životní dráhy ovlivňovat jiné faktory, neboť otázka kombinace těchto sfér může být v životech lidí spojována s různými nároky a očekáváními, stejně tak jako s různými konkrétními představami o tom, jak by měla „ideálně“ nebo „optimálně“ fungovat. Třebaže míra „harmonie“ anebo „konfliktu“ mezi prací a osobním životem se projevuje bezprostředně v každodenním životě jedince a na této úrovni je pak aktéry vyhodnocována, je významně ovlivňována rovněž kulturními a strukturálními vlivy vytvářejícími pro faktické volby a konkrétní rozhodnutí jedinců vzhledem k jejich životnímu období příznivější či méně příznivé podmínky (srov. např. Dudová, 2008; Höhne a kol., 2010; Křížková a kol., 2011).

Mezi výzkumy, které se zaměřují na sledování vztahu mezi prací a soukromím, pře-

važují přístupy konceptualizující je jako konflikt (srov. Korpa, 2011),² kdy požadavky (nároky a úkoly) sféry práce, resp. zaměstnavatelů a rodinného a partnerského života jsou v zásadním rozporu.³ Podle Greenhouse a Beutella (1985) se konflikt mezi prací a soukromím týká konfliktu v časových nárocích na práci, partnerství či rodinu; dále pociťovaného tlaku v jedné z oblastí, který pak zhoršuje plnění povinností v druhé z nich, anebo neslučitelnosti nároků rolí zastávaných v obou sférách života, kdy tyto role jsou akterý vnímány jako vzájemně nekompatibilní. Většina studií k tématu kombinace práce a soukromí potvrzuje silnější negativní vliv práce na rodinu a soukromý život⁴ (angl. WLC⁵) než naopak (Korpa, 2011).

Protože otázka konfliktu či harmonizace v rámci kombinace pracovního a soukromého života v jiném období než v období s malými dětmi (zpravidla předškolního a raného školního věku) až na výjimky nepředstavuje příliš frekventované téma výzkumných šetření kvantitativního typu realizovaných v České republice po roce 1989, zaměřil se na ni výzkum Životních a pracovních drah, z něhož v další části zmiňuji některá důležitá výzkumná zjištění. Uplatnění perspektivy životní dráhy ve zmíněném typu výzkumu umožňuje identifikovat jednak vlivy, které působí univerzálně napříč životními obdobími, jednak ty, jež jsou specifické pro tu kterou životní fázi.

Metodologická poznámka k výzkumu kombinace práce a soukromí z perspektivy životní dráhy

Výzkum Životních a pracovních drah⁶ se snažil postihnout mimo jiné současnou situaci v kombinaci pracovního a soukromého života dotázaných osob s ohledem na možný konflikt mezi nimi. Nesoulad mezi prací a soukromím byl mapován otázkami zjišťujícími četnost konfliktu mezi prací

a soukromím a naopak mezi soukromým životem a tím pracovním, kdy „únava“ nebo i „množství času“ strávené v jedné z těchto sfér mohou mít dopad na plnění úkolů a povinností ve druhé z nich a ztěžovat zde výkon příslušných rolí. Dotázaným osobám byly v této souvislosti položeny tyto otázky:

„Můžete mi prosím uvést, jak často jste se během posledních tří měsíců setkal s následujícími situacemi? a) Přišel jste z práce domů tak unavený, že jste nebyl schopen udělat v domácnosti a rodině věci, které byly potřeba. b) Kvůli množství času, které jste strávil v zaměstnání, pro Vás bylo obtížné plnit rodinné a domácí povinnosti. c) Přišel jste kvůli rodinným záležitostem do práce tak unavený, že jste nebyl schopen udělat v práci věci, které bylo potřeba udělat. d) Kvůli množství času, které jste strávil prací v domácnosti / pro rodinu, pro Vás bylo obtížné plnit pracovní povinnosti.“ Varianty odpovědí ve všech případech zněly: 1 - několikrát za týden, 2 - několikrát za měsíc, 3 - jednou nebo dvakrát během posledních 3 měsíců, 4 - nikdy.

Protože životní dráhy současníků se výrazně diverzifikují v důsledku procesů jejich destandardizace a deinstitucionalizace (viz např. Mills, Blossfeld, 2005; Palonciová, 2002; Chaloupková, 2010), nelze už v kvantitativním výzkumu týkajícím se kombinace pracovního a soukromého života substituuovat jednotlivá životní období jednoduše věkem jedince a věkovými kohortami, neboť dříve platné věkové normy vymezující vhodný či přiměřený sociální věk člověka pro různé životní tranzice a rámuující tak i určité životní etapy, pozbývají na univerzální platnosti. Životní období bývají v tomto typu šetření sledována zejména s ohledem na fakt, zda jedinec má či nemá dítě, resp. zda s ním žije ve společné domácnosti, případně zda má stálého partnera anebo partnerku (srov. Moen et al. 2008). Protože při použití obou indikátorů by analyzované soubory nebyly příliš početné (což by jen

s obtížemi umožnilo provést zamýšlenou regresní analýzu), používám v následné analýze dat pro stanovení životních etap proměnou „věk nejmladšího dítěte“, s nímž dotázaná osoba žije ve společné domácnosti. Životní etapy bez dětí v domácnosti pak zahrnují období, kdy lidé děti vůbec nemají (tj. období bezdětnosti), anebo kdy už děti rodinu opustily (tj. období po odchodu dětí z rodiny).

V následné analýze dat z výzkumu předpokládám, že zejména péče o různé rodinné příslušníky může v jednotlivých obdobích života působit s různou intenzitou na kombinaci práce a soukromého života. Totéž předpokládám i u dalších ukazatelů, které tuto kombinaci mohou ovlivňovat, ať se jedná o základní sociodemografické proměnné, nebo o další vlivy z oblasti soukromého života (jako existence stálého partnera či partnerky, čas strávený prací v domácnosti, využívání placených služeb v domácnosti apod.) či ze sféry placené práce (jako počet podřízených, výše osobního příjmu, typ pracovního úvazku apod. Podrobněji viz Příloha č. 1 obsahující přehled závislých a nezávislých proměnných a jejich rozsahu.

Pro určení faktorů, které ovlivňují možnosti kombinace pracovního a soukromého života ve vymezených etapách životní dráhy, používám metodu binární logistické regrese (více viz Řeháková 2000),⁷ pomocí níž lze z velkého množství potenciálních vlivů vytřídit ty, které jsou statisticky významné a mají ve sledovaném případě zásadní vliv. Jako u každé regrese i u této je výhodou, že ukazuje čistý vliv konkrétních vysvětlujících proměnných v situaci, kdy kontrolujeme vliv ostatních sledovaných proměnných. Pro účely binární logistické regrese byly závislé (vysvětlované) i některé nezávislé (vysvětlující) proměnné rekodovány (více viz č. Příloha 1).⁸ Hlavním cílem prezentovaných logistických regresních modelů pak není predikce, ale stanovení hlavních trendů statisticky signifikantních faktorů v daném období životní dráhy jedinců.⁹

Období bezdětnosti

Zatímco bezdětnost může u těch, kteří do budoucna plánují mít dítě, představovat pouze dočasnou životní fázi, může ale také reprezentovat celoživotní situaci, resp. období, ať jejím motivem, zdrojem či důvodem je cokoli (srov. Hašková, 2009). V souboru pracujících bylo celkem 1096 bezdětných, z toho ve věku do 45 let bylo 918 dotázaných a ve věku 45 a výše pak 178 osob. Zatímco ve věku do 45 let je poměr osob se stálým partnerem či partnerkou a bez nich relativně vyrovnaný (tj. 47 % ku 53 %), ve věku 45 a výše má stálého partnera anebo partnerku jen 32 % osob a bez nich je 68 % dotázaných. I když se u bezdětných dá předpokládat větší pracovní angažovanost, bylo by příliš zjednodušující domnívat se, že faktory vážící se na soukromou sféru budou působit pouze v životním období, kdy lidé mají děti, a že nemohou ovlivňovat kombinaci pracovního a soukromého života také v této fázi.

Z regresních modelů pro toto životní období (viz Přehled č. 1) vyplývá, že konflikt směřující od pracovního života k soukromému (viz model a, b) je ovlivněn jednak některými základními sociodemografickými charakteristikami, jednak proměnnými z oblasti placené práce, zatímco v opačném směru konfliktu (viz model c, d) působí téměř výlučně pouze vlivy z oblasti soukromí.

Bezdětné ženy mají nepoměrně vyšší šanci oproti bezdětným mužům, že únava z práce (viz model a) ovlivňuje plnění jejich úkolů a povinností v domácí sféře, což potvrzuje, že bezdětnost má svá genderová specifika. Ženy s vysokoškolským vzděláním, zpravidla i žijící ve velkých městech, jsou častěji bezdětné než ženy s nižšími stupni vzdělání (Hašková, 2009).¹⁰ Naopak bezdětní muži se zase častěji objevují mezi osobami s nízkým vzděláním a kvalifikací, navíc žijícími v menších lokalitách (ibid). Nicméně v obou případech, tj. u bezdětných žen i bezdětných mužů, sehrává roli mimo jiné i nejistota na trhu práce. Pro muže s nízkým vzděláním a kvalifikací je nsnadné získat životní partnerku, pokud se jejich šance na uplatnění na trhu práce dlouhodobě výrazně snižují (Hearn a Pringle, 2006; Keller, 2011), navíc v situaci, kdy v naší společnosti stále platí genderově zatížený předpoklad, že muž by měl rodinu uživit (srov. Maříková, Křížková a Vohlidalová, 2012). Naopak pro vysokoškolsky vzdělané ženy platí, že určité typy povolání lze s mateřstvím kombinovat spíše obtížně, neboť jejich vykonávání je spojeno s relativně dlouhodobou nejistotou a nestabilitou práce na začátku pracovní dráhy. Kromě toho určité typy povolání mohou přinášet bezdětným ženám dostatečné vnitřní naplnění a uspokojení, kterého nemusí být dosahováno genderově „předepsaným“, tj. stereotypním způsobem skrze mateřství.

Sledujeme-li působení pracovního života na ten soukromý, pak se zde uplatňuje jak vliv proměnných obecné povahy (jako pohlaví, subjektivní životní úroveň či subjektivní zdravotní stav), tak také vliv některých proměnných vážících se k soukromému životu (viz partnerství či doba péče o závislé členy rodiny) a k pracovní oblasti. Zde je zřejmý vliv zastávané pozice ve firmě či organizaci, ale také vliv časové a prostorové organizace práce (srov. modely a, b v Přehledu č. 1). Zatímco s vyšší zastávanou pozicí ve firemní hierarchii se zvyšuje šance, že bezdětný jedinec bude mít problémy plnit povinnosti spjaté se soukromým životem, v případě pevné pracovní doby a stálého pracovního místa mimo domov se projevuje vliv přesně opačný. To znamená, že stále pracovní místo mimo domov a pevná pracovní doba usnadňují bezdětným kombinaci pracovního a soukromého života v porovnání se situacemi, kdy mají flexibilní pracovní dobu anebo nestálé místo výkonu své práce. Nicméně zejména vůči bezdětným pracujícím může existovat výrazný tlak ze strany zaměstnavatele na časovou i prostorovou flexibilitu jimi vykonávané práce, jelikož se u nich předpokládá

nezatížení rodinnými povinnostmi (srov. Beck, 2004).

Zatímco konflikt směřující z oblasti pracovního života do soukromí u bezdětných ovlivňují rovněž faktory z pracovní oblasti, v případě opačného směru jejich působení se uplatňují vyjma subjektivní životní úrovně a velikosti místa bydliště pouze vlivy ze soukromého života. V případě velikosti místa bydliště pak lokality do 15 tisíc obyvatel vytvářejí u bezdětných méně příhodné podmínky pro kombinaci soukromého života s tím pracovním než lokality větší. V lokalitách majících 15 tisíc a více obyvatel jsou pro bezdětné zřejmě dostupnější služby pro jejich volnočasové aktivity, které jim pomáhají po práci relaxovat a regenerovat se. Ze všech zde sledovaných skupin totiž bezdětní deklarují nejčastěji kromě vysokých příjmů také to, že mají dostatek času na své koníčky a zájmy,¹¹ a fakticky vykazují i nejvyšší týdenní průměry v objemu volného času, kterým disponují.¹²

K faktorům, které se ze sféry soukromí promítají do pracovního života a znesnadňují harmonizaci obou sfér, patří partnerství, čas strávený péčí o někoho z rodiny spolu s neshodami ohledně hospodaření s penězi nebo vážícími se k času věnovanému dotázanou osobou její práci. Existence stálého partnera či stálé partnerky u bezdětných 2,5krát zvyšuje šanci, že bude mít čas strávený výkonem domácích povinností negativní vliv na plnění jejich pracovních povinností (viz model d).

Vyjednávání s partnerem či partnerkou, sladění vzájemných očekávání, potřeb a nároků může být v této životní fázi náročné, protože soužití bezdětných osob je nepochybně založeno na více individualistických principech v porovnání s páry, které mají děti (srov. Chaloupková, 2006). Pokud bezdětní žijí v kohabitaci, bývají jejich role ve srovnání s manželstvím méně vymezené a nebývají tolik svázány sociálními normami. Individualizace soužití s sebou na jedné straně přináší větší míru svobody v jednání jedinců, na druhé straně na ně klade nároky v rámci vyjednávání o běžných záležitostech všedního dne. Právě vyjednávání o podobě každodennosti se může stávat zdrojem konfliktů. V modelu c se pak objevil jak konflikt ohledně hospodaření s penězi, tak také času, který dotázaní bezdětní respondenti a respondentky tráví v práci.

Data z tohoto výzkumu potvrzují, že bezdětnost není synonymem „nepečovatelské“, resp. že péče o druhé negativně ovlivňuje možnost kombinovat pracovní a soukromý život. Čas věnovaný péči o jiné rodinné příslušníky než děti se promítá do obtíží při plnění pracovních úkolů a povinností (viz model d). S každou další hodinou strávenou péčí o některého rodinného příslušníka závislého na péči druhé osoby se totiž zvyšuje šance, že negativně ovlivní pracovní život o téměř 9 %. Bezdětní sice v průměru týdně vynakládají na péči o druhé členy rodiny v porovnání s lidmi majícími děti méně času,¹³ nicméně tato skutečnost neeliminuje negativní vliv této proměnné na kombinaci soukromého a pracovního života.

Období po odchodu dětí z domova

Odchod dětí z domova bývá v životě rodičů, zejména pak matek, považovaný za jeden z klíčových momentů v jejich životní dráze. Je totiž spojen s mnohými změnami v běžné organizaci všedního dne i s proměnou vztahu rodičů s dětmi, stejně jako vztahu v rámci rodičovské dvojice, jak dokládá literatura na toto téma (srov. Sýkorová, 1996).

Období, kdy děti opustily orientační rodinu, bývá v běžné řeči označované jako období „prázdného hnízda“. Matky a otcové v této době přecházejí ze stadia rodičů, které se vyznačuje určitou asymetrií vztahů mezi rodiči a dítětem i asymetrií uvnitř rodičovského páru, do stadia tzv. pozdní dospělosti. Pro něj jsou charakteristické více symetrické vztahy s dětmi a zejména v případě žen redukce časově i jinak náročného dvousměrného provozu práce - rodina. Rodiče touto změnou ve svém životě získávají více času nejen na sebe navzájem, na své přátele, koníčky a zájmy, ale také na rozvoj svého pracovního uplatnění.

Lze tedy předpokládat, že na kombinaci pracovního a soukromého života nebudou mít v tomto období příliš vliv faktory vážící se k placené práci. Z těch, které souvisí se sférou soukromí, se dá očekávat spíše vliv péče o stárnoucí rodiče než péče o vnoučata, třebaže z hlediska počtu pečujících více dotázaných pečuje o vnoučata než o seniora v rodině¹⁵. Péče o seniora bývá totiž spojena více s bazální péčí o jedince a určitou „povinností“ v porovnání s péčí o vnouče, která bývá zaměřena více směrem k trávení volného času a souvisí více s dobrovolností (srov. Mitchell ed., 2011). Vzhledem k „vyššímu“ věku dotázaných osob může v tomto životním období sehrát svou roli také zdravotní stav. Pokud jej jedinec hodnotí spíše negativně, dají se předpokládat komplikace v kombinování placené práce a soukromého života. Stejně tak se dají předpokládat problémy s kombinací se vzrůstajícím věkem jedinců.

Výsledné modely kombinace práce a soukromí z analyzovaného výzkumu potvrzují pro tuto životní fázi působení předpokládaných faktorů, tedy věku, zdravotního stavu i péče o druhé členy rodiny, konkrétně pak o seniory. Kromě právě zmíněných vysvětlujících proměnných se v modelech objevuje také vliv partnerství a neshod ohledně času, který tráví v práci partner či partnerka dotázané osoby. V této souvislosti zákonitě vyvstává otázka, kolik hodin lidé v této životní fázi vlastně věnují placené práci. Tráví lidé, kteří mají stálý partnerský protějšek, v práci více hodin než ti, kteří jsou sami? Data z tohoto výzkumu ukazují, že nikoli. Ti, co mají partnera či partnerku, odpracují týdně v průměru 43 hodin a 35 minut, ti bez partnerského protějšku pak dokonce 46 hodin a 41 minut. Jestliže lidé bez partnera či partnerky pracují déle než ti s nimi, tak proč vznikají konflikty u lidí majících partnera či partnerku? Určitou roli zde mohou sehrát nová očekávání

Přehled č. 1: Regresní modely pro bezdětné

Model a) Vliv únavy z práce na plnění úkolů a povinností v rodině a domácnosti

Znak / referenční kategorie ¹⁴	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Pohlaví / muž	,488	,191	6,551	1	,010	1,629
Subjektivní životní úroveň	-,382	,115	11,014	1	,001	,683
Subjektivní zdravotní stav	-,946	,154	37,803	1	,000	,388
Pozice ve firmě, organizaci	,359	,169	4,513	1	,034	1,432
Pevná pracovní doba / nemá	-,441	,185	5,659	1	,017	,643
Stálé pracoviště mimo domov / nemá	-,627	,253	6,131	1	,013	,534
Partnerství	,362	,179	4,090	1	,043	1,436
Počet hodin domácích prací	-,029	,011	6,786	1	,009	,971
Konstanta	5,602	,705	63,171	1	,000	270,927

Poznámka: Binární logistická regrese, N = 753, výsledný model sig. na hladině 0,00, Nagelkerke R² = 0,168, 71,8 % modelem správně klasifikovaných případů

Model b) Vliv času stravného placenou prací na povinnosti v rodině a domácnosti

Znak / referenční kategorie	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Subjektivní životní úroveň	-,232	,102	5,215	1	,022	,793
Subjektivní zdravotní stav	-,397	,117	11,546	1	,001	,673
Pozice ve firmě, organizaci	,498	,160	9,705	1	,002	1,646
Pevná pracovní doba / nemá	-,515	,166	9,562	1	,002	,598
Stálý partner /ka / nemá	,500	,162	9,495	1	,002	1,649
Konstanta	1,385	,597	5,392	1	,020	3,997

Poznámka: Binární logistická regrese, N = 732, výsledný model sig. na hladině 0,00, Nagelkerke R² = 0,099, 60,9 % modelem správně klasifikovaných případů

Model c) Vliv únavy z rodiny na pracovní záležitosti

Znak / referenční kategorie	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Velikostní skupina obce	-,728	,316	5,322	1	,021	,483
Neshody v partnerství ohledně hospodaření s penězi	,298	,151	3,895	1	,048	1,347
Neshody v partnerství ohledně času věnovaného práci respondentem/kou	,465	,156	8,899	1	,003	1,591
Konstanta	-2,803	,794	12,455	1	,000	,061

Poznámka: Binární logistická regrese, N = 244, sig. na hladině 0,00, Nagelkerke R² = 0,191, 72,1 % modelem správně klasifikovaných případů

Model d) Vliv času stráveného prací v domácnosti či pro rodinu na pracovní záležitosti

Znak / referenční kategorie	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Subjektivní životní úroveň	-,324	,155	4,364	1	,037	,723
Stálý partner /ka / nemá	,916	,258	12,608	1	,000	2,500
Doba péče o závislé členy rod.	,084	,025	11,110	1	,001	1,088
Konstanta	-,850	,575	2,189	1	,139	,427

Poznámka: Binární logistická regrese, N = 402, výsledný model sig. na hladině 0,00, Nagelkerke R² = 0,137, 77,9 % modelem správně klasifikovaných případů

Přehled 2: Regresní modely pro období po odchodu dětí z rodiny

Model a) Vliv únavy z práce na plnění úkolů a povinností v rodině a domácnosti

Znak / referenční kategorie	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Subjektivní zdravotní stav	-1,243	,211	34,689	1	,000	,289
Stálý partner /ka / nemá	,723	,302	5,731	1	,017	2,061
Konstanta	6,588	1,431	21,198	1	,000	726,101

Poznámka: Binární logistická regrese, N = 361, sig. na hladině 0,000, Nagelkerke R2 = 0,182, 75,3 % modelem správně klasifikovaných případů

Model b) Vliv času stráveného placenou prací na povinnosti v rodině a domácnosti

Znak / referenční kategorie	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Věk	-,045	,019	5,790	1	,016	,956
Subjektivní zdravotní stav	-,899	,176	26,125	1	,000	,407
Stálý partner /ka / nemá	,860	,282	9,284	1	,002	2,363
Péče o seniora / ne	,995	,312	10,156	1	,001	2,704
Konstanta	4,667	1,198	15,169	1	,000	106,429

Poznámka: Binární logistická regrese, N = 355, sig. na hladině 0,000, Nagelkerke R2 = 0,169, 61,4 % modelem správně klasifikovaných případů

Model c) Vliv únavy z rodiny na pracovní záležitosti

Znak / referenční kategorie	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Neshody v partnerství ohledně partnerova času na práci	,528	,138	14,698	1	,000	1,695
Konstanta	-1,333	,420	10,057	1	,002	,264

Poznámka: Binární logistická regrese, N = 255, sig. na hladině 0,000, Nagelkerke R2 = 0,097, 69,4 % modelem správně klasifikovaných případů

Model d) Vliv času stráveného prací v domácnosti či pro rodinu na pracovní záležitosti

Znak / referenční kategorie	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Subjektivní zdravotní stav	-,473	,191	6,097	1	,014	,623
Konstanta	-19,875	14114,773	,000	1	,999	,000

Poznámka: Binární logistická regrese, N = 303, sig. na hladině 0,002, Nagelkerke R2 = 0,072, 78,2 % modelem správně klasifikovaných případů

kladená na partnerské soužití. Po odchodu dětí z rodiny se objevuje nový prostor pro využití času, který není nutné věnovat aktivitám spjatým s dětmi v rodině. Jedním z dvojice pak může být kladen větší důraz na společný partnerský život a společné trávení volného času apod. (více viz Sýkorová 1996). Pokud se však druhý partner či partnerka začne věnovat více práci a nezbyde mu či jí prostor na naplnění nových očekávání, pak nepřekvapuje, že se objevují zmíněné neshody.

Partnerství se také v této etapě ukazuje být „zátěžovým“ vlivem. Pokud totiž jedinec má stálý partnerský protějšek, pak se více než dvojnásobně zvyšuje šance vlivu únavy i času stráveného v práci na plnění záležitostí týkajících se soukromého života v porovnání s těmi, kteří ho nemají. Jestliže partnerství a určitý typ neshod v rodině ztěžují kombinaci pracovního a soukromého života v této životní fázi, pak se k těmto vlivům řadí také péče o seniora (viz model b).

S každým rokem (viz model b) se naopak nepatrně snižuje (o necelých 5 %) negativní vliv práce na soukromý život dotázaných osob, když i nadále pracují. Souvisí to nejspíš

s důrazem na jiné hodnoty i novým pohledem na život, kdy do popředí začínají vystupovat výraznější hodnoty spjaté se zdravím, ale i rodinou a druhými lidmi než s výdělečnou prací (srov. Sýkorová, 1996). Celkově lze shrnout, že v tomto životním období se v kombinaci práce a rodiny uplatňují více vlivy ze sféry soukromí než z oblasti placené práce.

Závěrem

Nesoulad či konflikt mezi pracovním a soukromým životem (a naopak) ovlivňují v životních etapách bez dětí v domácnosti některé shodné vysvětlující proměnné jdoucí napříč oběma obdobími, stejně tak jako i proměnné specifické pro danou fázi života. Vlivem, který se uplatňuje v obou obdobích nejčastěji, je zdravotní stav. Je-li hodnocen „pozitivněji“, pak se napětí mezi oblastmi snižuje. Další proměnnou, která působí v obou obdobích, je partnerství, které zde naopak funguje jako „zátěžový“ faktor. Pokud totiž lidé mají stálého partnera či partnerku, pak v porovnání s těmi, kteří je nemají, reflektují větší zatížení v rámci kombinace pracovního a soukromého života.

V obou obdobích se v regresních modelech objevují také partnerské neshody promítající se rovněž negativně do kombinace pracovního a soukromého života, kdy ale pro každé období je charakteristický jiný typ neshod podle jeho specifík. U bezdětných se jedná o neshody ohledně času, který věnuje dotázaná osoba své práci, stejně jako neshody týkající se hospodaření s penězi, zatímco ve fázi po odchodu dětí z rodiny je to čas, který práci věnuje partnerský protějšek dotázaného jedince.

Data z našeho výzkumu dále potvrzují, že péče o druhé ovlivňuje životy dotázaných bez ohledu na životní fázi, v níž se právě nacházejí. Zatímco však u bezdětných hraje zátěžovou roli doba strávená péčí o rodinné příslušníky (bez specifikace toho, o koho jde), v období po odchodu dětí z rodiny má vliv zase péče o seniory v rodině, která kombinaci práce a soukromí výrazně znesnadňuje.

Zatímco některé indikátory jsou shodné pro obě životní období bez dětí v domácnosti, jiné jsou charakteristické pro tu kterou životní fázi a odrážejí specifickou dané životní etapy vzhledem k té druhé. V období bezdětnosti se výrazně uplatňují vlivy z oblasti placené práce jako zastávaná pozice ve firmě či časová a prostorová organizace práce odrážející specifika pracovního uplatnění i zacílení bezdětných na práci, kdy tato kategorie dotázaných své práci věnuje v průměru týdně více hodin než lidé ve fázi opuštěného hnízda.

Jestliže právě uvedené poznatky dokládají, že v jednotlivých životních obdobích působí kromě „univerzálních“ faktorů také vlivy, které odrážejí specifickou dané životní etapy vzhledem k jiným, pak se tím zároveň potvrzuje, že při zkoumání vztahu mezi prací a soukromím nelze vystačit s analýzami, kde jako určující kategorie vystupuje věk jedince anebo věkové kohorty, chceme-li postihnout specifickou kombinaci práce a rodiny z hlediska životní dráhy.

1 Text vznikl za podpory grantového projektu „Proměny forem a uspořádání partnerského a rodinného života z hlediska konceptu životních drah“ (poskytovatel GA ČR, č. P404/10/0021) a s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO č. 68378025.

2 V tzv. harmonizačním přístupu bývá „harmonizace“ zpravidla chápána jako absence konfliktu, kdy se sleduje možnost vyvažování, vybalancování ve fungování obou sfér (Greenhaus a Powell, 2006), kdy potencionální konflikt mezi nimi je volbou „vhodných“ strategií neutralizován tak, že jedinec nezakouší inter-rolový tlak, resp. konflikt rolí.

3 Toto pojetí vychází z chápání sféry práce a soukromí jako dvou kontradiktorních oblastí fungujících na zcela odlišných principech a vyžadujících proto i jiné jednání v jejich rámci (srov. Beck, 2004). Zatímco sféra práce funguje na principu výkonu, konkurence, hierarchie apod., fungování sféry soukromí je postaveno na principech jako empatie, odpovědnost za blaho druhých, podpora druhých apod. Ulrich Beck v tomto kontextu upozorňuje na to, že život v soudobých pozdně moderních společnostech vytváří hodnotový rámec, který preferuje mobilní, svobodné a bezdětné jedince bez závazků, připravené reagovat na měnící se požadavky trhu práce.

4 Rodina či obecně sféra soukromí je lidmi zpravidla vnímána jako důležitější než sféra práce, a tak jsou časové i jiné nároky pracovní činnosti zasahující do tohoto sociálního prostoru lidmi chápány jako více

- jej narušující, negativně do něj intervenující než naopak (srov. Sobotková a kol., 2011).
- 5 Tento směr konfliktu se v anglicky psané literatuře označuje možná až příliš technicistně zkratkou WLC, opačný směr pak LWC. Dané akronymy jsou vytvořeny z počátečních písmen výrazů „work“, „life“, „conflict“.
- 6 Reprezentativní vzorek populace ve věku 25–60 let byl tvořen 4010 respondenty a respondentkami. Otázky na současný stav kombinace se týkaly pouze těch, kteří v uplynulých 3 měsících pracovali nebo podnikali, což zahrnovalo 3016 osob. Z toho bylo ve fázi bezdětnosti 1094 dotázaných osob, fáze po odchodu dětí z rodiny zahrnovala 559 jedinců, fáze života s dětmi v rodině 1344 osob, 19 respondentů pak nebylo možné nikam zařadit kvůli chybějícímu údaji.
- 7 Konkrétně byl použit postup Backward Conditional.
- 8 V prezentovaných modelech byly pro přehlednost ponechány pouze statisticky signifikantní vysvětlující proměnné, nikoli všechny proměnné výsledného modelu.
- 9 Ordinální znaky jsou v prezentovaných modelech použity standardním způsobem (srov. např. DeMaris 1995). Tam, kde numerický znak nebyl v a priori vytvořených kategoriích konstruován symetricky, tj. ve stejném intervalovém rozsahu (jako např. velikost sídla bydliště anebo čistý příjem dotázané osoby), byl rekódován na binární proměnnou.
- 10 Nejméně bezdětných žen je mezi dělnicemi, úřednicemi a pracujícími ve službách. Nejvíce jich je naopak mezi vědkyněmi, výzkumnice, vysokoškolskými pedagožkami a umělkyněmi (Hašková 2009).
- 11 Dostatek volného času deklaruje v analyzovaném výzkumu přes 73 % bezdětných, ale jen zhruba 59 % rodičů po odchodu dětí z rodiny a necelých 41 % rodičů s dětmi.
- 12 Týdenní průměr volného času u bezdětných činí 15 hodin a 35 minut, u lidí žijících (už) bez dětí 11 hodin 21 minut a u lidí s dětmi jen 9 hodin a 7 minut.
- 13 Bezdětní tráví v průměru 1 hodinu a 16 minut týdně péčí o rodinné příslušníky (kam byla zařazena i péče o děti). Lidé, kteří žijí v rodinách s dětmi, věnují této péči v průměru téměř 12 hodin týdně.

- 14 U nominálních a binárních proměnných.
- 15 Jednu týdně pečuje v dané fázi o svá vnoučata téměř 36 % dotázaných, o seniora necelých 21 %.

Literatura:

- Beck, U. *Riziková společnost*. Praha: SLON, 2004. 431 s.
- DeMaris, A. A Tutorial in Logistic Regression. *Journal of Marriage and Family*, 1995, roč. 57, č. 4, s. 956-968.
- Dudová, R. (ed.). *Nové šance a rizika: Flexibilita práce, marginalizace a soukromý život u vybraných povolání a sociálních skupin*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2008. 208 s.
- Galinski, E. - Bond, J. T. - Friedman, D. E. The role of employers in addressing the needs of employed parents. *Journal of Social Issues*, 1996, roč. 52, č. 3, s. 111-136.
- Greenhaus, J. H. - Beutell, N. J. Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 1985, roč. 10, č. 1, s. 76-88.
- Greenhaus, J. H. - Powell, G. N. When work and family are allies: A theory of work-family enrichment. *Academy of Management Review*, 2006, roč. 31, č. 1, s. 72-92.
- Hašková, H. Fenomén bezdětnosti. Praha: SLON, 2009. 264 s.
- Hearn, J. - Pringle, K. (eds.). *European Perspectives on Men and Masculinities*. London: Palgrave, Macmillan, 2006. 237 s.
- Höhne, S. - Kuchařová, V. - Svobodová, K. - Šťastná, A. - Žáčková, L. *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus*. Praha: VÚPSV, v. v. i., 2010. 108 s.
- Chaloupková, J. Dohromady, nebo každý zvlášť? Hospodaření s příjmy manželských a nesezdaných párů. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2006, roč. 42, č. 5, s. 971-986.
- Chaloupková, J. (ed.). - Hamplová, D. - Mitchell, E. - Vitěčková, M. *Proměny rodinných a profesních startů*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2010. 167 s.
- Keller, J. *Tři sociální světy*. Praha: SLON, 2011. 211 s.
- Korpa, V. *Work-Family Reconciliation: Challenges and Solutions*. In Cuccocrea, V. - P. J. Laws. *Value of Work:*

Updates on old Issues. Oxford: Inter-Disciplinary Press. E-book, 2011. [citováno 2013-10-21]. Dostupné z URL <https://www.interdisciplinarypress.net/online-store/ebooks/ethos-and-modern-life/value-of-work-updates-on-old-issues>

- Křížková, A. - Maříková, H. - Hašková, H. - Formánková, L. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: SLON, 2011. 258 s.
- Mills, M. - Blossfeld, H. P. Globalization, uncertainty and the early life course. A theoretical framework. In Blossfeld, H. P. - Klijzing, E. - Mills, M. - Kurz, K. (eds.). *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. London/New York: Routledge, 2005.
- Mitchell, E. (ed.) - Hamplová, D. - Chaloupková, J. - Köttyňková, M. Kdo se (po)stará? Dítě mezi rodinou, státem a trhem. Praha: SOU AV ČR, v. v. i., 2011. 135 s.
- Moen, P. - Kelly, E. - Huang, R. 'Fit' inside work-family black box: An ecology of the life course, cycles of control reframing. *Journal of Occupational and Organization Psychology*, 2008, roč. 81, č. 3, s. 411-433.
- Palonciová, J. *Rodinné chování mladé generace*. Praha: VÚPSV, 2002. 102 s.
- Řeháková, B. Nebojte se logistické regrese. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2000, roč. 36, č. 4, s. 475-492.
- Sobotková, I. - Reiterová, E. - Hurníková, K. 2011. Rozdíly mezi otci a matkami v pohledu na fungování rodiny, v životní spokojenosti a rovnováze mezi prací a rodinou. *Československá psychologie*, 2011, roč. 50, č. 2, s. 139-151.
- Sýkorová, D. Od solidarity jako základu intergeneračních vztahů v rodině k ambivalenci a vyjednávání. *Sociologický časopis / Czech Sociological review*, 2006, roč. 42, č. 4, s. 683-700.
- Waumsley, J. - Houston, D. - Marks, G. What about Us? Measuring the Work-Life Balance of People Who Do Not Have Children. *Review of European Studies*, 2010, roč. 2, č. 2, s. 3-17.

Autorka působí v Sociologickém ústavu Akademie věd ČR.

Příloha 1: Závislé (vysvětlivé) a nezávislé (vysvětlující) proměnné použité v regresních analýzách

Použitá závislá proměnná	Název proměnné	Typ proměnné	Hodnoty znaku
133a_REC	Vliv únavy z práce na soukr. život	binární	0 = ne, nikdy během posledních 3 měsíců, 1 = ano, někdy během této doby
133b_REC	Vliv času stráveného v práci na soukr. život	binární	0 = ne, nikdy během posledních 3 měsíců, 1 = ano, někdy během této doby
133c_REC	Vliv únavy ze soukromé sféry na práci	binární	0 = ne, nikdy během posledních 3 měsíců, 1 = ano, někdy během této doby
133d_REC	Vliv času stráveného v soukr. sféře na práci	binární	0 = ne, nikdy během posledních 3 měsíců, 1 = ano, někdy během této doby
Faktory obecné:			
IDE.8_REC	Pohlaví	binární	0 = muž, 1 = žena
vek	Věk	spojitá	25-63
t_vzd	Vzdělanostní kategorie	ordinální	1 = (neúplné) základní, 2 = střední bez mat., vyučen/a, 3 = střední s maturitou, 4 = VŠO, VŠ
VSO	Velikostní skupina obce	nominální	0 = do 14 999, 1 = 15 000 a výše
Faktory speciální:			
IDE.1_REC	Subjektivní životní úroveň	ordinální	1 = špatná, 2 = spíše špatná, 3 = ani dobrá, ani špatná, 4 = spíše dobrá, 5 = velmi dobrá
O.134_REC	Subjektivní zdravotní stav	ordinální	1 = špatně, 2 = spíše špatně, 3 = spíše dobře, 4 = dobře
Faktory pracovního života			
IDE.10a_REC	Příjem respondenta /ky	binární	0= do 19 999, 1 = 20 000 a více
L.3_1_REC	Smlouva doba neurčitá, podniká	binární	0 = ne, 1 = ano
L.4_1_REC	Plný úvazek	binární	0 = ne, 1 = ano
L.6.1_REC	Pozice ve firmě, organizaci	ordinální	1 = řadový zaměstnanec/kyně, 2 = nižší management/vedoucí, 3 = vyšší management/vedoucí, 4 = jednatel/ka, ředitel/ka,
L.7.1_REC	Počet podřízených	ordinální	1 = žádný, 2 = 1 až 6, 3 = 7 a více
L.8_1_REC	Pevná pracovní doba	binární	0 = nemá, 1 = má
L.9_1_REC	Stálé pracoviště mimo domov	binární	0 = nemá, 1 = má
O.135c_REC	Počet odpracovaných hodin	kardinální, spojitá	1 až 97
Faktory soukromého života			
O.59_REC	Stálý partner/ka	binární	0 = nemá, 1 = má
Nejm_Dítě_15	Nejm. dítě do 15 let	binární	0 = nemá, 1 = má
O.135a_REC	Počet hodin odpracovaných v domácnosti	kardinální, spojitá	1 až 90
O.135b_REC	Doba péče o závislé členy rodiny	kardinální, spojitá	1 až 90
O.136a_REC	Péče o vnoučata	binární	0 = ne, 1 = ano
O.136b_REC	Péče o seniora	binární	0 = ne, 1 = ano
O.136c_REC	Péče o nemohoucího, dlouh. nemoc., postiženého	binární	0 = ne, 1 = ano
O.137_REC	Využívání placených služeb v domácnosti	ordinální	1 = nikdy, 2 = méně často než za měsíc, 3 = alespoň 1x měsíčně, 4 = alespoň 1x týdně
O.73a_REC	Neshody ohledně dom. prací a péče	ordinální	1 = nikdy, 2 = zřídka, 3 = několikrát ročně, 4 = několikrát měsíčně, 5 = několikrát týdně
O.73b_REC	Neshody - finance	ordinální	dtto
O.73c_REC	Neshody - čas věnovaný práci respondentem/kou	ordinální	dtto
O.73d_REC	Neshody - partnerův čas na práci	ordinální	dtto